

Іван ПАСЛАВСЬКИЙ

ГАЛИЦЬКО-ВОЛИНСЬКА ДЕРЖАВА У СХІДНІЙ ПОЛІТИЦІ ПАПИ ІНОКЕНТІЯ III (1198–1216)

З об'єднанням Галицького і Волинського князівств зусиллями володимирського князя Романа Мстиславовича 1199 р., на сході Європи виникла нова політична реальність – Галицько-Волинська держава. Цей політичний феномен відразу привернув увагу як найближчих сусідів – Польщі й Угорщини, так і дальніх європейських потуг – Імперії Гогенштауфенів, і, особливо, Римської курії.

Виникнення Галицько-Волинської держави припало на початок понтифікату Інокентія III (1198–1216) – одного з найвидатніших пап класичного Середньовіччя. Він не тільки активно займався церковними справами, а й вів діючу міжнародну політику. Найважливішою церковною подією його понтифікату став IV Латеранський Собор (XII Вселенський), що відбувся 11–30. XI. 1215 р. З ініціативи папи Собор прийняв важливий декрет “Про різні обряди в єдності віри”, чи інакше “Про два обряди під одним пастирем”, яким визнав рівносвятість та рівноправність двох основних церковних обрядів – латинського та греко-візантійського. Актуальність цього декрету зумовлювали глобальні зміни в Європі на зламі XII–XIII ст. внаслідок падіння Візантії та зростання західних впливів на Сході¹.

У практичній політиці Інокентій III успішно протистояв Імперії, намагався спрямувати хрестоносців, які саме в цей час здобули і сплюндрували Константинополь (1204), у похід за визволення Єрусалиму від сарацинів. На загальну думку авторитетних західних істориків, Інокентій III енергійно протистояв намірам ватажків IV хрестоносного походу розвалити Візантійську імперію².

Окрема сторінка діяльності Інокентія III – його активна участь у політичних справах південних і східних слов'ян. Він рішуче підтримав незалежницькі змагання болгар і сербів, коронувавши болгарського князя Калояна (1207) та підтримавши королівські амбіції сербського володаря Стефана, коронація якого 1217 р. відбулася вже за наступника, папи Гонорія III.

Поява нової держави русинів на чолі з амбітним і сильним володарем, яким був князь Роман Мстиславович, не могла пройти повз увагу Інокентія III. Історіографічна традиція, яку започаткував російський історик і джерелознавець XVIII ст. Василій Татищев, передає, що 1204 р. папа через своїх послів пропонував Романові Мстиславовичу королівську корону, але той, мовляв, у грубій формі відмовився від

---

¹ *Нагаєвський І.* Історія римських вселенських архієреїв / І. Нагаєвський. – Мюнхен, 1964. – Ч. 1. – С. 288–289.

² *Острогорський Г.* Історія Візантії / Г. Острогорський; пер. з нім. – Львів, 2002. – С. 374–375.

неї³. М. Грушевський, хоч і бачив на цьому повідомленні значний легендарний наліт, все ж, не відкинув його цілковито. При цьому він виходив з реальної політичної ситуації, яка склалася за часів понтифікату Інокентія III, коли після взяття хрестоносцями Константинополя перед Римською курією відкрилися широкі можливості для зовнішньополітичної і місіонерської діяльності на просторах Південно-Східної Європи. “Треба признати, – писав М. Грушевський, – що панування сучасного Романа папи Інокентія III, взагалі дуже рухливого та в роздаванні королівських титулів щедрого, досить відповідає сій звістці про посольство”⁴.

Правда, деякі сучасні автори, зокрема Олексій Толочко, сумніваються в об’єктивності повідомлення В. Татищева на тій підставі, що воно не має прямих підтверджень у тогочасних джерелах⁵. З особливим несприйняттям київський автор трактує підхід до цієї проблеми М. Грушевського, який, мовляв, не знає “дійсного джерела” звістки В. Татищева і не бажає “дошукватися істини”⁶. Однак нам здається, що саме прагненням дошукатися істини пояснюється, загалом, виражена позиція М. Грушевського: не знайшовши в тогочасних джерелах прямих свідчень про папське посольство до князя Романа, він допустив його можливість, виходячи з логіки та реалій нової східної політики Інокентія III після падіння Візантійської імперії. До речі, ще раніше подібну позицію у цьому питанні займав російський історик Ніколай Карамзін⁷.

Останнім часом з’явилися дослідження російського історика Олександра Майорова, в яких він спростував більшість тез О. Толочка і дійшов висновку про об’єктивну реальність папського посольства до галицько-волинського князя⁸. Опираючись на історичний досвід Н. Карамзіна й М. Грушевського, він наголосив, що “...основним критерієм звістки про невдалу спробу навернення в католицтво Романа Мстиславича і надалі залишається відповідність історичним реаліям свого часу і, перш за все, характеру й масштабам зовнішньополітичної і місіонерської діяльності Інокентія III”⁹.

Погоджуючись з таким висновком О. Майорова, ми, однак, вважаємо невдалою його спробу пояснити відмову князя Романа від корони та союзу з папою наслідками Четвертого хрестоносного походу, коли латиняни захопили й сплюндрували Константинополь. Автор без будь-яких застережень приймає версію офіційної російської історіографії XIX ст., за якою відмова галицько-волинського князя від пропозицій

³ *Татищев В. Н.* История Российская с самых древнейших времен / В. Н. Татищев. – Москва, 1774. – Кн. 3. – С. 344–345; *Майоров А. В.* Русь, Византия и Западная Европа: Из истории внешнеполитических и культурных связей XII–XIII вв. (Studiorum Slavicorum Orbis. – Т. 1) / А. В. Майоров. – Санкт-Петербург, 2011. – С. 163–179; *Його ж.* Галицько-волинський князь Роман Мстиславич. Володар, воїн, дипломат: у 2 т. / А. В. Майоров. – Біла Церква, 2011. – Т. 1. – С. 179–208.

⁴ *Грушевський М.* Історія України-Руси: в 11 т., 12 кн. / М. Грушевський. – Львів, 1905. – Т. 3: До року 1340. – С. 12.

⁵ *Толочко А. П.* “История Российская” Василия Татищева: источники и известия / А. П. Толочко. – Москва; Киев, 2005. – С. 469–477.

⁶ Там же. – С. 471; 473, прим. 178.

⁷ *Карамзин Н. М.* История государства Российского. – 5-е изд.: в 3 кн., 12 т. / Н. М. Карамзин. – Санкт-Петербург, 1842. – Кн. 1, т. 1/4. – С. 67–68, прим. 112.

⁸ Див.: *Майоров А. В.* Галицько-волинський князь... – Т. 1. – С. 179–208.

⁹ Там само. – Т. 1. – С. 199.

папи і його примарний “ворожий настрій щодо Римської церкви” були пов’язані із “загальним роздратуванням проти латинян”, яке тоді, мовляв, відчували “всі православні греки і руські за злочинне спустошення Константинополя”¹⁰.

На наш погляд, О. Майоров перебільшує роль релігійно-церковного чинника в політиці Романа Мстиславовича щодо папства. Галицько-волинський князь в принципі не міг бути ворогом католицизму, що однозначно підтверджують історичні факти й документи. Наводимо тут найпромовистіші. По-перше, князь Роман був сином католички Агнеси, доньки краківського князя Болеслава Кривоустого, і, як свідчить сучасник, польський хроніст Вінцентій Кадлубек, він “майже з коліски” виховувався при дворі мазовецького князя Казимира Справедливого, рідного брата Агнеси. По-друге, зберігся автентичний документ, який засвідчує, що Роман Мстиславович пожертвував на монастир у німецькому місті Ерфурті значну суму грошей. Зрозуміло, що якби він справді був “ворогом Римської церкви”, то навряд чи вчинив би щось подібне. І, по-третє, у “Слові о полку Ігоревім” знаходимо прямі свідчення про тісний зв’язок князя Романа з католицьким світом та його чіткі західні орієнтири¹¹.

Що стосується твердження О. Майорова, ніби “всі православні греки і руські” оплакували падіння Константинополя, то, можливо, й справді так було, однак, чи всі русини сумували з цього приводу, можна сумніватися. Принаймні князь Роман не мав підстав для смутку, адже зникнення з політичної мапи Європи Візантії, його політичного союзника і духовного зверхника, відкривало перед ним широкі перспективи. Але про це докладніше скажемо далі.

Ми також вважаємо, що посольство папи Інокентія III до князя Романа справді було, але виконувало більше політичну місію, ніж церковну. Інокентієві III, насамперед, йшлося про те, щоб у зatoryжному протистоянні Риму з Імперією залучити на свій бік такого авторитетного європейського володаря, яким на зламі XII–XIII ст. був Роман Мстиславович¹².

Річ у тім, що в більш ніж столітньому протистоянні папського Риму і Священної Римської Імперії Роман Мстиславович став на бік останньої. Продовжуючи політичну лінію своїх попередників – галицьких князів Володимирка, Ярослава Осмомисла та Володимира Ярославича, князь Роман був союзником Гогенштауфенів у їхній боротьбі з папством за гегемонію в Західній та Центральній Європі. Можливо, стати на бік тодішнього претендента на імператорську корону, німецького короля Філіпа IV Швабського, окрім вірності галицькій політичній традиції, Романа спонукало ще й

¹⁰ Там само. – С. 208.

¹¹ Про ці та інші факти прихильного ставлення Романа Мстиславовича до католицизму докладніше див.: *Петрушевич А. С.* Историческое известие о церкви св. Пантелеймона близ города Галича / А. С. Петрушевич. – Львов, 1881. – С. 47; *Abraham W.* Powstanie organizacji kościoła łacińskiego na Rusi / W. Abraham. – Lwów, 1904. – Т. 1. – С. 98; *Чубатий М.* Історія християнства на Русі-Україні (до року 1353) / М. Чубатий. – Рим; Нью-Йорк, 1965. – Т. 1. – С. 551–552; *Рыбаков Б. А.* “Слово о полку Игореве” и его современники / Б. А. Рыбаков. – Москва, 1971. – С. 96; *Кралоук П.* Західні орієнтири Романа Мстиславича / П. Кралоук // Галичина та Волинь у добу середньовіччя. До 800-річчя з дня народження Данила Галицького. – Львів, 2001. – С. 31–37; *Майоров О. В.* Галицько-волинський князь... – Т. 1. – С. 207–208.

¹² Див.: *Паславський І.* Коронація Данила Галицького в контексті політичних і церковних відносин XIII століття / І. Паславський. – Львів, 2003. – С. 26–28.

почуття родинності, бо, правдоподібно, обидва вони мали за дружин двоюрідних сестер – візантійських принцес¹³. Принаймні, існує одне французьке джерело з першої половини XIII ст., так звана Хроніка Альберика, де повідомляється про загибель “короля русинів” у червні 1205 р. поблизу Завихоста, коли він поспішав з військовою допомогою Філіпові до Саксонії, яка збунтувалася і підтримувала противника Гогенштауфенів – Оттона IV Брауншвайзького (Вельфа)¹⁴.

Згадана хроніка Альберика називає Романа ледь не “лжехристиянином” (*sicut falsus Christianus*) і твердить, що він збирався в Німеччині “нищити церкви” (*ecclesias destruere*). Показово, що в тогочасних документах Римської курії союзники Романа Мстиславовича – Гогенштауфи часто фігурують як “руйнівники Церкви”. Позаяк Альберик був виразником пропагандистської партії¹⁵, його характеристика Романа, як ворога Західної Церкви, без сумніву, є відлунням якогось непорозуміння між ним і Римською курією. Ми вважаємо, що цим “непорозумінням” могла бути відмова князя вступити в політичний союз із Римом і неприйняття корони з рук папи.

Однак саму ідею Інокентія III коронуватися на короля Роман Мстиславович не відкинув. Візія королівської корони відтепер стає лейтмотивом його державної політики. До цього його спонукали причини як внутрішнього, так і зовнішнього характеру. Особливу роль відігравав той факт, що Галицьке князівство, яке він конче прагнув закріпити за собою, в політичній свідомості європейських сусідів виступало королівством. Невипадково, угорські монархи, вважаючи землі на схід від Карпат сферою своїх державних інтересів, ще в другій половині XII ст. присвоїли собі титул “король Галичини” (*rex Galiciae*)¹⁶. Щобільше, галицька політична еліта воліла визнавати сюзеренітет угорських володарів із королівським титулом, а не владу волинського князя¹⁷. Отож, така ситуація, без сумніву, підказувала Романові Мстиславовичу думку про необхідність задля послаблення неприхильного ставлення до нього галицьких бояр та нейтралізації їх проугорських настроїв підвищити свій правно-державний статус і коронуватися на короля.

Важливим геополітичним чинником підсилення коронаційних амбіцій Романа, було падіння Константинополя (1204), яке відкривало перед галицько-волинським князем широкі можливості розбудувати свою державу так, аби вона змогла зайняти гідне місце коваючої Візантії, принаймні, на східноєвропейському геополітичному просторі. Відлунням таких політичних амбіцій можуть бути титули, якими наділяв його галицький літописець: “самодержець всея Руси”, “цар” тощо¹⁸.

Але чому ж тоді князь не скористався з пропозиції Риму? Відповідь може бути тільки одна: Роман розраховував отримати королівську корону з рук римського

¹³ Див.: *Войтович Л. В.* Князівські династії Східної Європи (кінець XI – початок XVI ст.). Склад, суспільна і політична роль. Історико-генеалогічне дослідження / Л. В. Войтович. – Львів, 2000. – С. 224.

¹⁴ *Alberici monachi Trium fontium Chronicon* / [ed. P. Scheffer-Boichorst] // *Monumenta Germaniae Historica. Scriptores*. – Hannoverae, 1874. – Т. 23. – Р. 885.

¹⁵ Див.: *Чубатий М.* Історія... – С. 555.

¹⁶ Див.: *Грушевський М.* Історія... – Львів, 1905. – Т. 2: XI–XIII вік. – С. 449.

¹⁷ Про боярську фронтду проти Романа див.: *Грушевський М.* Історія... – Т. 3. – С. 12–14.

¹⁸ *Ипатьевская летопись* // Полное собрание русских летописей. – 2-е изд. – Санкт-Петербург, 1908. – Т. 2. – С. 715, 808.

імператора, а ним тоді, як вже зазначалося, був його швагер Філіп IV Гогенштауфен, ворог Інокентія III. Як відомо, в середні віки право коронації на королів мали тільки три особи: папа римський, імператор Священної Римської Імперії та візантійський імператор. Оскільки на той час Візантія як така вже не існувала, залишалися перші два зверхники, які могли увінчати голову Романа королівською короною. Зрозуміло, він зробив ставку не на папу, а імператора, з яким перебував у родинних зв'язках і якого підтримував політично. Тим більше, що це не вимагало якихось особливих політичних жертв, тим часом як коронація з Риму передбачала неминучі поступки в церковних справах. Адже при всій повазі до західного християнства, князь залишався вірним сином Київської Церкви, ієрархічно та обрядово пов'язаною з Константинополем.

Несподівана смерть Романа Мстиславича поблизу Завихоста 19 червня 1205 р. перекреслила плани цього енергійного та далекоглядного політика. Однак почин у піднесенні Галицько-Волинської держави до рангу королівства не пропав марно, його підхопив і довів до успішного кінця Романів син Данило, ставши 1253 р. королем.

Невдача Інокентія III при спробі залучити на свій бік Романа Мстиславовича не знеохотила його і він не втрачав надії включити Галицько-Волинську державу до європейської політичної системи через навернення її до західних церковних вартостей. Уже через два роки після смерті Романа Мстиславовича, 7 жовтня 1207 року папа вислав листа до церковної ієрархії, духовенства і всього руського народу, в якому закликав повернутися до церковної єдності з Апостольським престолом св. Петра в Римі¹⁹. Впадає у вічі, що Інокентій III адресував свого листа зверхникові Русі, як це традиційно велося в папській канцелярії, а “архієпископам, єпископам і всім особам духовного та світського стану, на Русі сущим”. Це можна пояснити тим, що вже було відомо про загибель Романа і відсутність у той час на Галич-Волині верховної державної влади. З іншого боку, зміст і форма документа підтверджує тезу, що Інокентій III вже робив спробу навести міст між Римом і Галичем: зазнавши невдачі за життя князя Романа, папа вирішив реалізувати свій задум після його смерті. Папський лист виразно вказує, чого потребується від русинів. Уже М. Чубатий звернув увагу, що папа не вважає їх схизматиками, як візантійців, а такими, що лиш *віддалилися* (*elongati fueritis*) від Вселенської церкви²⁰. Скажемо більше, в листі папи немає жодного слова про “грецькі помилки”, “блуди” чи “безвір'я”, як це пізніше стане звичним у документах його деяких наступників, про що докладніше скажемо в іншому місці. З листа виразно видно, що Інокентієві III йшлося не про те, аби русини змінили свій грецький обряд на латинський, а лиш знову воз'єдналися із Вселенською Католицькою Церквою на чолі з наступниками святого Петра – папами. “Було б добре, – писав папа, – якби ви знову повернулися під зверхність того, кого Спаситель наш призначив главою Вселенської Церкви й учителем”, тобто святого Петра²¹. Із листа також випливає, що Інокентій III розумів Церкву русинів як окрему частину єдиного церковного тіла, *дочірну Церкву матері-Церкви*²². Це дає підставу зробити висновок,

¹⁹ Documenta Pontificum Romanorum Historiam Ucrainae Illustrantia (1075–1953) (далі – DPR) / [ed. A.-G. Welykyj]. – Romae, 1953. – Vol. 1. – P. 11–12.

²⁰ Чубатий М. Історія... – С. 571.

²¹ DPR. – P. 11.

²² Ibidem. – P. 12. Інокентій III повідомляє русинам, що посилає до них свого уповноваженого представника із завданням “привести доньку до матері, а частину тіла – до голови” (“ut filiam reducat ad matrem, et membrum ad caput”).

що папа, взамін на визнання його верховенства, готовий був погодитися на помісний статус Київської Церкви зі збереженням традиційної східної обрядовості.

Усе сказане свідчить, що Інокентій III не мав наміру “окатоличити” русинів, тобто перевести їх на латинський обряд, а прагнув лише включити їхню Церкву до структури Католицької Церкви на правах помісності. Тобто, папа діяв у дусі декрету “Про два обряди під одним пастирем”, затвердженого, нагадаємо, на IV Латеранському соборі з його ініціативи. Інакше кажучи, Інокентій III на початку XIII ст. намагався втілити в життя ту модель єдності між Західною та Східними церквами, яку наприкінці XVI ст. реалізовано у Берестейській церковній унії.

На початку XIII ст. склалися сприятливі умови для перепідпорядкування Київської митрополії Римському Апостольському престолові. 1204 року впав Константинополь і на його уламках постала так звана Латинська імперія західного зразка. Патріархи перенесли свою резиденцію до Малої Азії – Нікеї. Авторитет Візантії як в політичному, так і церковному відношеннях утратив своє колишнє значення в Європі. Цього не міг не розуміти такий вдумливий і далекоглядний політик, як Інокентій III, що видно з його листа. Нагадуючи русинам недавні події, пов’язані з падінням Константинополя, він твердив, ніби візантійці “були піддані пограбуванню і насильству” (*dati fuerint in direptionem et praedam*) за їхнє “відступництво й непослух” (*propter suam rebellionem et inoboedientiam*) престолові святого Петра²³. Папа закликає русинів брати приклад з теперішніх греків, Церква яких, за його словами, “майже вся перейшла до послуху Апостольському престолові і смиренно сприймає його настанови” (*pene tota ad devotionem Apostolicae sedis redierit, et eius humiliter mandata suscipiat*)²⁴.

Для налагодження тісніших зв’язків між Церквою русинів і Римом з подальшим укладенням унії між ними, Інокентій III вислав до Галича повноважного представника, яким був “Г[ригорій] – кардинал святого Віталія” (*G[regorius] tituli sancti Vitalis presbyterum Cardinalem*). Водночас папа висловив впевненість, що цей його “возлюблений син” успішно впорається з покладеною на нього місією, позаяк він людина шляхетна, освічена, чесна й кмітлива²⁵.

Однак місія кардинала Григорія зазнала невдачі. Невідомо навіть, чи він взагалі побував на Русі і чи послання Інокентія III дійшло до руських церковних достойників і народу. Це був час, коли після загибелі Романа Мстиславовича на Галичो-Волині запанував політичний хаос. Романова дружина Анна, залишившись з малолітніми синами Данилом і Васильком, стала регенткою держави. Антикнязівська фронда галицького боярства змусила її шукати підтримки за кордоном, зокрема при краківському дворі князя Лешка Білого та дворі угорського короля Андрія I. Однак король мав свої плани стосовно Галицького князівства. Він вирішив зайняти Галич і поставити на престол свого сина Коломана, коронувавши його королем “Галичини і Володимирії”. Але для цього потрібна була згода Апостольського престолу, тому Андрій I звернувся до Інокентія III з листом, у якому, зокрема, твердив, що галицькі бояри і народ згодні

²³ DPR. – P. 12.

²⁴ Ibidem.

²⁵ Ibidem.

прийняти зверхність папи, якщо він погодиться визнати їхнє королівство з угорським королем на престолі²⁶.

Ця інформація угорського короля відродила в Інокентія III інтерес до “Королівства Галичини” і він вислав легата, аби запросити місцевих руських єпископів на планований на листопад 1215 р. Вселенський собор (IV Латеранський). Цей собор, як уже зазначалося, мав зайнятися долею Східних Церков, що осиротіли після падіння Візантії 1204 р., тому присутність на ньому представників Руської Церкви була для Риму вкрай важливою. Та в Угорщині папського легата затримано за наказом короля Андрія. У листі до папи король виправдувався, що представникові папи небезпечно їхати до Галича, бо там саме розпочалися заворушення проти угорської залози й що організацією та поїздкою на собор руських єпископів займеться він сам²⁷. Насправді король для цього нічого не зробив; принаймні, руська присутність на соборі 1215 р. документально не засвідчена²⁸. Можливо, Андрій побоявся, що владика зуміють домовитися з Римом стосовно церковної унії без посередництва угорської сторони. Можна, звичайно, припустити, що руські єпископи самі відмовилися їхати на собор. Але в такому разі король у наступних листах до Риму, напевне, не приховав би від папи цього факту. Натомість у своїй подальшій кореспонденції король мовчить з цього приводу.

Невдача із запрошенням єпископів на IV Латеранський собор не перешкодила, однак, Інокентієві III дати згоду на заснування руського королівства зі столицею в Галичі і благословити Коломана на галицького короля. Коронація відбулася на зламі 1215/1216 р. Вона, наскільки відомо, стала останнім актом руської політики Інокентія III. Незабаром після цього 16.VII.1216 р. він відійшов у вічність.

Коронований на галицького короля нащадок угорських Арпадів не довго сидів на престолі. Один з найактивніших тогочасних Рюриковичів Мстислав Мстиславович Удатний при підтримці інших руських князів та з допомогою поляків вигнав угорців з Галичини і засів на княжому престолі (1219).

Однак, незважаючи на невдачу короля Коломана в Галичі, коронаційна акція Інокентія III, все ж, не втратила свого історичного значення. Можливо, саме тому Галицькою землею так настирливо намагалися оволодіти ті з Рюриковичів, які найбільше прагнули увінчати свою голову королівською короною, як, наприклад, чернігівський князь Ростислав Михайлович чи волинські Романовичі.

²⁶ Докладніше про це див.: *Грушевський М.* Історія... – Т. 3. – С. 510–513; *Чубатий М.* Історія... – С. 578–579.

²⁷ *Codex diplomaticus Arpadianus continuatus*. Т. 6 / [ed. G. Wenzel] / *Monumenta Hungariae diplomataria*. – Т. 11. – Pest, 1867. – № 227. – Р. 374.

²⁸ *Abraham W.* Powstanie organizacji... – S. 101–102; *Грушевський М.* Історія... – Т. 3. – С. 33.